

17ο Συνέδριο της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας

ΕΡΩΣ

22, 23 & 24 Νοεμβρίου 2024

Εισαγωγικές Σκέψεις

Χρυσή Γιαννουλάκη

Η επιλογή του Έρωτα ως κεντρικό θέμα του 17^{ου} Συνεδρίου της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας υπαγορεύτηκε από δύο λόγους.

Ο κυριότερος είναι το αδιάπτωτο ενδιαφέρον της ψυχανάλυσης για τις ποικίλες εκδηλώσεις του έρωτα και των εκφράσεων του σε όλο το εύρος της θεωρίας και κλινικής της, ως στοιχείο του ψυχισμού το οποίο απαρέγκλιτα διαμορφώνει την ανθρώπινη ύπαρξη- συνεπώς, κατ' επέκταση διαποτίζει τη μεταβίβαση και αντιμεταβίβαση κάθε στιγμή σε κάθε ψυχοδυναμική διαδικασία.

Δεύτερον, διερευνώντας τη συσχέτιση του Έρωτα (και της libido, της σεξουαλικότητας, της αγάπης και της ενόρμησης ζωής) με το Κακό (και τον φθόνο, τη ναρκισσιστική οργή, την ακραία καταστροφικότητα και την ενόρμηση θανάτου) θα αναζητήσουμε μία πληρέστερη προσέγγιση και κατανόηση της ανεξάντλητης διπολικής θεματικής, που διαπερνά την ατομική και κοινωνική-πολιτισμική πραγματικότητα. Η ποικιλομορφία της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης στη διάρκεια του βίου αναιρεί ή ενισχύει εντέλει τη διπολική υπόσταση του ψυχισμού; Η παραπάνω διαλεκτική αντινομία προσφέρει ένα

πλήθος θεωρητικών συλλήψεων επί των σύγχρονων κλινικών εμπειριών, επιτρέποντας μας να ελπίζουμε πως θα προκύψουν γόνιμες αφορμές για τον συνεδριακό μας διάλογο.

Η λέξη Έρωσ προέρχεται από την αρχαία ελληνική γλώσσα και παραπέμπει έντονα, μεταξύ των άλλων, στους φιλοσοφικούς διαλόγους του Πλάτωνα. Όμως, η λέξη αγάπη (platonic love) με την οποία μεταφράζεται ο πλατωνικός έρωτας προκαλεί σύγχυση - στο Συμπόσιο η λέξη αγάπη εκφέρεται με μια υποτιμητική χροιά. Στο εδάφιο «ώσπερ οικέτης αγαπών παιδαρίου κάλλος ή ανθρώπου τινός ή επιτηδεύματος ενός...» ο εξαιρετος φιλόλογος Συκουτρής σχολιάζει: «Λέγει αγαπών, όχι ερών, διότι ο Έρωσ έχει μέσα εις την φύσιν του τον πόθον τον άπειρον και τον ατελείωτον. Ενώ εδώ θέλει να χαρακτηρίσει τον ευκόλως ικανοποιούμενον εις ωρισμένον σταθμόν, τον ταπεινόν και μικροπρεπή» (Πλάτων, 1986).

Με την ελευθερία που αναλογεί στην αλληλογραφία της νεότητας του, ο Freud χρησιμοποίησε για να εκφράσει την αγάπη του στην αρραβωνιαστικιά του, τον μύθο του Αριστοφάνη, το πιο γνωστό από τα εγκώμια στον Έρωτα που ανήκουν στο Συμπόσιο. Υπήρχε ένα ολόκληρο, αρσενικοθήλυκο ον -ή αρσενικαρσενικό ή θηλυκοθηλυκό- που ζώντας ως εάν να ήταν στον παράδεισο και κατεχόμενο από μεγάλη έπαρση προκάλεσε την μήνιν των Θεών και την τιμωρία. Αποφάσισαν να το χωρίσουν στη μέση και έκτοτε προέκυψε μια ακατανίκητη ώση να βρει το ένα το άλλο μισό και να ενωθούν και πάλι (E. Freud, 1960, Letter 17 in Bergmann, 1982).

Διατηρώντας κατά νου την παραπάνω διάκριση, ας ακολουθήσουμε την φροϋδική διαδρομή περί έρωτος. Ο Έρωσ δεν αποτελεί μια κεντρική έννοια στο αρχικό έργο του Freud- η libido κατέχει μια περισσότερο κεντρική θέση ως το σύνολο της ενέργειας του Έρωτα, μια θέση που τονίζει την οικονομική θεωρία (Freud, 1938, σ. 149).

Ο Έρωσ εμφανίζεται ως κομβικής σημασίας μέσα από τον έρωτα στην μεταβίβαση, όπως μαρτυρά το κλασσικό κείμενο για τον Έρωτα στην *Μεταβίβαση* (Freud, 1915). Η επιθυμία της γυναίκας αναλυόμενης για ερωτική ένωση με τον αναλυτή ως ένα

υποκατάστατο του πατέρα της οιδιπόδειας φάσης προκάλεσε την ανησυχία του Freud για ενδεχόμενη παραβίαση των ορίων της ανάλυσης-μια εκδραμάτιση της επιθυμίας παραβίασης της οιδιπόδειας απαγόρευσης από τον αναλυτή (Freud, 1915).

Ο έρωτας στην μεταβίβαση ποικίλλει ανάλογα με το φύλο των συμμετεχόντων (Kernberg, 1994; Bergmann, 1971). Επιτυγχάνοντας πάντως την διεργασία της μεταβίβασης του, ο αναλυόμενος συνειδητοποιεί ταυτόχρονα ότι το οιδιπόδειο σύμπλεγμα θα χαρακτηρίζει πάντα όλες τις σχέσεις αγάπης του βίου του (Bergmann, 1987).

Ή μήπως το ψηφιδωτό είναι πιο σύνθετο;

Στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα προσετέθη από τους μεταγενέστερους ψυχαναλυτές και η χαρτογράφηση των προοιδιπόδειων φάσεων της ανάπτυξης καθώς και τα πεπρωμένα της ανάπτυξης του Υπερεγώ ως καθορίζοντα την παθολογική και φυσιολογική σεξουαλικότητα, καθώς και την ώριμη αγάπη (Kernberg, 1994).

Επιστρέφοντας στον Freud, παρότι ο ίδιος επιμένει σε μια λέξη πρόκληση, όπως η σεξουαλικότητα για την εποχή του, οι Laplanche και Pontalis (1967) ισχυρίστηκαν ότι με το δίπολο των εννομήσεων Έρωσ και Θάνατος (1920), ο Freud εγκατέλειψε τη σεξουαλικότητα ως την μόνη ταραχοποιό δύναμη που κυριαρχεί στο κέντρο της ασυνείδητης φαντασιακής ζωής του ανθρώπου. Η “δαιμονικού τύπου δύναμη του έρωτα” της υστερίας έδωσε τη θέση της στη δαιμονική τάση για την επανάληψη και την ενόρμηση του θανάτου.

Στη τελευταία φροϋδική θεωρία, ο Έρωσ εκφράζει το σύνολο των εννομήσεων της ζωής και συνιστά μια γενική αρχή η οποία «ωθεί κάθε μορφή ζώσας ύλης στη δημιουργία όλο και μεγαλύτερων εννοτήτων έτσι ώστε η ζωή να επιμηκύνεται και να οδηγείται σε υψηλότερη σύνθεση». Πιο συγκεκριμένα, στη δομική θεωρία, ο Έρωσ ενώνει, δημιουργεί δεσμούς, ο Θάνατος επιτίθεται στους δεσμούς και διαλύει τις ενότητες που έτσι τείνουν στην καταστροφή.

Σε μια ψυχανάλυση τα νοήματα κατασκευάζονται μέσα από τις συνδέσεις. Συνδέουμε διαφορετικά είδη βιωμάτων το ένα με το άλλο (για παράδειγμα ένα βίωμα της αντιμεταβίβασης και ένα βίωμα του γονέα του αναλυόμενου που έρχεται μέσα από μια παιδική ανάμνηση), βρίσκουμε κοινά στοιχεία και κατασκευάζουμε την αναλυτική απόκριση. Ο παραπάνω τρόπος γνώσης δεν είναι γραμμικός, αιτίου και αποτελέσματος, του αριστερού ημισφαιρίου, αλλά συνθετικός, συνειρμικός, απαρτιωτικός του δεξιού ημισφαιρίου (Celenza 1993; Schore, 2011). Για να χρησιμοποιήσουμε αναλυτικά αυτές τις συνδέσεις πρέπει να έχουμε πρόσβαση στο σύνολο των αντιμεταβιβαστικών απαντήσεών μας, συμπεριλαμβανομένων των ερωτικών. Το σημείο στο οποίο επιμένουν πολλοί σύγχρονοι αναλυτές είναι ότι ενώ η αντιμεταβίβαση γενικότερα έχει αναγνωριστεί ως πηγή πληροφοριών που εντάσσονται σε ερμηνείες, η ερωτική αντιμεταβίβαση ειδικότερα εξακολουθεί να αποτελεί taboo (Celenza, 2014). Πιο συγκεκριμένα, ο Kernberg ισχυρίζεται ότι μόνο η δυνατότητα αναγνώρισης των ερωτικών φαντασιώσεων του αναλυτή θα του επιτρέψει να διερευνήσει το ακριβές περιεχόμενο των ερωτικών φαντασιώσεων του αναλυόμενου ώστε να μπορέσει να κάνει μια επιτυχή ερμηνευτική εργασία που θα οδηγήσει στην διεργασία της μεταβίβασης (Kernberg, 1994).

Επιπλέον, ορισμένοι αναλυτές τονίζουν ότι δεν πρέπει να ξεχνάμε την ανάδυση μιας υγιούς και όχι αμυντικής επιθυμίας για ερωτική ένωση με τον αναλυτή ως έναν ιδανικό, δυνητικό εραστή (Bolognini, 2011). Κάποιοι άλλοι τονίζουν επιπροσθέτως την αναζήτηση της μητρικής ερωτικής μεταβίβασης ως μίας άλλης μορφής παραγνωρισμένης ερωτικής επιθυμίας που έχει τη ρίζα της στην προοιδιπόδεια σεξουαλικότητα (Dimen, 2003; Harris 2005).

Στη δομική θεωρία, η σεξουαλικότητα δεν ταυτίζεται έτι περαιτέρω με τη γενετήσια λειτουργία και υπογραμμίζεται η τάση να αποσυνδεθεί ο έρωσ από τη σεξουαλικότητα προς όφελος των μετουσιωμένων εκδηλώσεων της (Laplanche και Pontalis, 1967). Ο Freud είχε ήδη μιλήσει για την αποσύνδεση του έρωτα από τη σεξουαλικότητα που λαμβάνει χώρα στην εξιδανίκευση διακρίνοντας την από την μετουσίωση με τα παρακάτω λόγια: «η μετουσίωση είναι μια διεργασία που αφορά τη libido του

αντικειμένου και συνίσταται στην αλλαγή της κατεύθυνσης της ενόρμησης, που οδηγείται πλέον προς έναν άλλον στόχο μακριά από τη σεξουαλική ικανοποίηση....Η εξιδανίκευση αποτελεί διεργασία που αφορά το αντικείμενο το οποίο μεγεθύνεται και εξυψούται χωρίς να αλλάζει η φύση του. Η εξιδανίκευση είναι δυνατή τόσο στην περιοχή της libido του Εγώ όσο και εκείνη της libido του αντικειμένου» (Freud, 1914, p. 94). Η εξιδανίκευση μπορεί να οδηγήσει, για παράδειγμα, στον “ουράνιο”, δηλαδή μη σωματικό, έρωτα για το αντικείμενο- για παράδειγμα, τον μυστικό έρωτα ενός εφήβου προς την εξιδανικευμένη, απλησίαστη Μαντόνα, ή αλλιώς, τη Δέσποινα των λογισμών του.

Στο κείμενο *Η ψυχολογία των μαζών και η ανάλυση του εγώ* (1923), ο Freud επανέρχεται στη σεξουαλικότητα και γράφει ότι ο Έρωτας είναι μια λέξη που προτιμάται αντί της λέξης Σεξουαλικότητα από κάποιους που θεωρούν ότι η τελευταία ευτελίζει την ανθρώπινη φύση. Ο ίδιος, υποστηρίζει ότι δεν θέλησε να κάνει παραχωρήσεις επιλέγοντας τη λέξη Έρωτας γιατί οι παραχωρήσεις στη λέξη μπορεί να οδηγήσουν σε παραχωρήσεις επί της ουσίας (Laplanche και Pontalis, 1967).

Στη σύγχρονη ψυχανάλυση, λέγεται με έναν χιουμοριστικό τρόπο ότι όλα είναι γύρω από το σεξ εκτός από το σεξ που είναι γύρω από την επιθετικότητα. Η σεξουαλική επιθυμία πολύ συχνά εκλαμβάνεται ως άμυνα. Εάν η σεξουαλικότητα λειτουργεί ως άμυνα, το ερώτημα είναι άμυνα απέναντι σε τι; Η απάντηση δεν έχει τέλος: μίσος, φθόνος, ανάγκη για εαυτο-αντικείμενο, επιθυμία καταστροφής, ανάγκη προστασίας από απώλεια κοκ. Σε άλλες περιπτώσεις, η ερωτική επιθυμία θεωρείται μια επιθυμία για αγάπη ακριβώς όταν η ικανότητα για αγάπη απουσιάζει (Frayn and Silberfeld, 1986).

Σε ένα άρθρο του 2011, ο Kernberg αναφέρεται στην έννοια της σεξουαλικής αγάπης και κατασκευάζει ένα θεωρητικό πλαίσιο για να διευκολύνει την διάγνωση περιοχών παθολογίας στην ικανότητα κάποιου να αγαπά με αυτόν τον τρόπο (sexual love) (Kernberg, 1995; Kernberg, 2011, p. 1501). Σε αυτή τη γραμμή σκέψης, η υγιής σεξουαλικότητα ορίζεται ως η αμοιβαία, αμφίδρομη σχέση ολικών αντικειμένων μαζί με την ικανότητα για έντονη σωματική ικανοποίηση.

Γενικότερα, όμως, η μετατόπιση προς το σχετίζεσθαι έχει οδηγήσει σε μια υποχώρηση της σεξουαλικότητας στην ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική. Η Dimen (1999) απέδωσε την αποσεξουαλικοποίηση της ψυχανάλυσης στην εγκατάλειψη της έννοιας των ενορμήσεων προς χάριν των σχέσεων με το αντικείμενο. Όπως υπογράμμισε ο Green (1995) είναι ως εάν τα αίτια της ψυχοπαθολογίας να αναζητώνται πέραν ή πριν από τη σεξουαλικότητα.

Ο Fonagy (2008) μέτρησε τρόπον τινά την ελάττωση του ενδιαφέροντος για τη σεξουαλικότητα εξετάζοντας την αναζήτηση των λέξεων στην ηλεκτρονική ψυχαναλυτική γραμματεία. Βρήκε ότι η μείωση αναζήτησης λέξεων σχετικών με την σεξουαλικότητα βαίνει αντίστροφα με την αύξηση αναζήτησης λέξεων που παραπέμπουν στο σχετίζεσθαι. Παρατηρείται όμως ταυτόχρονα η προσπάθεια να εγκατασταθεί και πάλι στο επίκεντρο η σεξουαλικότητα με τρόπο που να μπορεί να συμπεριλάβει παλαιότερες και σύγχρονες απορίες και οπτικές:

A) Έρως και Σώμα. Το σώμα ως κάτι το αποκρουστικό (πρωκτικό), ο “άυλος” έρωτας (ρομαντισμός εξιδανίκευση του προσώπου, αποσπασμένου από το σώμα).

B) Έρως και Ζήλια- ομοφυλοφιλία, παράνοια, μίσος...

Γ) Η ερωτική προσήλωση στον Ηγέτη (που συνδυάζεται με το Κακό). Η προβληματική της μάζας.

Δ) Ο Έρωτας ως μια από τις “μάσκες” του Κακού— ερωτεύομαι για να καθυποτάξω ή να καταστρέψω...

E) Το Ωραίο ως συνθήκη του Έρωτα. Παρατηρείται στην τέχνη και η ‘προσωρινή’ αντιστροφή του ωραίου στην παραμόρφωσή του (Τζαβάρας, 2023).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bergmann, (1971). Psychoanalytic observations on the capacity to love. In: *Separation-Individuation*. ed. J. B. McDevitt. C. F. Settlage. New York: Int. Univ. Press, pp. 15-40.

Bergmann, M. S. (1982). Platonic Love, Transference Love, and Love in Real Life. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 30: 87-111.

- Bergmann, M. S. (1987). *The Anatomy of Loving*. New York: Columbia Univ. Press.
- Bolognini, S. (2011). The analyst's awkward gift: Balancing recognition of sexuality with parental protectiveness. *Psychoanalytic Quarterly*, LXXX, 33-54.
- Celenza A. (1993). Toward an integration of the mind and brain. In J. Ellison, C. Weinstein and T. Hodel-Malonofsky (Eds), *Psychotherapist's guide to neuropsychiatric patients* (pp. 617-632). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Celenza A. (2014). *Erotic Revelations. Clinical applications and perverse scenarios*. London and New York: Routledge.
- Dimen, M. (1999). Between Lust and Libido: Sex, Psychoanalysis, and the Moment Before. *Psychoanalytic Dialogues*, 9:415-440.
- Dimen, M. (2003). *Sexuality, intimacy, power*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Fonagy, P. (2008). A genuinely developmental theory of sexual enjoyment and its implications for psychoanalytic technique. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 56: 11-36.
- Frayn, D.H. and Silberfeld, M. (1986). Erotic transferences. *Canadian Journal of Psychiatry*. 31: 323-327.
- Freud, E. (1960). Letters of Sigmund Freud. New York: Basic Books.
- Freud, S. (1905). Three Essays on the Theory of Sexuality. SE **7**: 1-122.
- Freud, S. (1914). On Narcissism: An Introduction. SE **14**:67-102.
- Freud, S. (1915). Observations on transference love. SE **12**: 157-171.
- Freud, S. (1920). Beyond the Pleasure Principle. SE **18**: 1-64.
- Freud, S. (1923a). Group psychology and the analysis of the Ego. SE **18**:67-144.
- Freud, S. (1923b). The Ego and the Id. SE **19**:1-66.
- Freud, S. (1938). An Outline of Psycho-Analysis. SE **23**:139-208.
- Green, A. (1995). Has sexuality anything to do with psychoanalysis? *International Journal of Psychoanalysis*, 76: 871-883.
- Harris, A. (2005). *Gender as soft assembly*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Kernberg, O. F. (1994). Love in the analytic setting. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 42: 1137-1157.

Kernberg, O. F. (2011). Limitations to the capacity to love. *International Journal of Psychoanalysis*, 92: 1501-1515.

Laplanche, J. και Pontalis, J. B. (1967). *Vocabulaire de la Psychanalyse*. Paris : Presses Universitaires de France.

Πλάτων, (1986). *Πλάτωνος Συμπόσιον*. Μτφ Ι. Συκουτρή. Αθήνα: Εκδ. Εστία.

Schore, A.N. (2011). The right brain implicit self desire within a labial framework of sexuality. *Psychoanalytic Dialogues*, 21: 75-100.

Τζαβάρας, Ν. (2023). Προφορική συζήτηση.